



Associació
Memòria
de Mallorca

www.memoriadelesilles.org

Temps de la Memòria

Exemplar gratuït

Número 20 / Gener 2012

Editorial

No s'ajusta a dret, o simplement, no s'ajusta al sentit comú.

El procés contra el jutge que ha tractat d'investigar la repressió i el genocidi franquista frega lo irracional, i tracta de deixar en la més ignominiosa impunitat milers d'assassinats encara avui sense esclarir. És una injustícia a sabiendas, o podríem dir-li... prevaricació? S'intenta acallar una vergonya que assenyala acusant a tota una benpensant societat democràtica, que mira amnèsica cap a un futur sense tancar un passat de manera digna i honrosa d'una vegada per totes.

N'hi ha molts que no volen que sapiguem la veritat, deuen ser els mateixos als quals s'els ompli la boca de la paraula 'víctimes' quan les troben properes o útils. Les víctimes no són de ningú, no més pertanyen al seu dolor, i no entenen de política ni protocols quan se tracta de vulnerar els drets humans.

La història ens encalçarà com un fantasma si no som capaços de girar aquesta pàgina terrible, i rescatem de la indiferència i l'oblit a les víctimes del passat, i del present. Encara esperen.

no a la **IMPUNITAT** dels **CRIMS** i els **CRIMINALS FRANQUISTES.**
a la **CAUSA OBERTA** contra el **JUTGE** que els ha **VOLGUT INVESTIGAR.**

CONCENTRACIÓ

Dijous 9 de febrer 2012
Palma, Plaça d'Espanya, 19'00 h.

Organitzen:



Associació
Memòria
de Mallorca



Amb el suport de:

Consell Cívic de la Societat Civil de Mallorca



«El silenci i la indiferència vers una injustícia et fa còmplice»



Homenatge a Aurora Picornell i les tres gabellines, Catalina Flaquer, Antònia i Maria Pasqual. 75è aniversari dels seus assassinats

Per Joan Espiritusanto Marquès



Com estava previst el dia 5 de gener a les 12.00 h, organitzat per Esquerra Unida de les Illes Balears i pel Partit Comunista de les Illes Balears, es va retre un sentit homenatge a n'Aurora Picornell Femenies, de 27 anys, d'es Molinar, i a les tres gabellines, mare i dues filles, nascudes a Capdepera –aquí conegudes com “Ses Torretes”–, veïnes posteriorment d'es Molinar, Catalina Flaquer Pasqual de 60 anys, la mare i les seves filles Antònia Pasqual i Flaquer, 28 anys i Maria Pasqual i Flaquer, de 23 anys, que foren, com ens digué Tomeu Garí primerament violades, torturades i posteriorment assassinades per un escamot de botxins falangistes, dar-

tera de l'Oratori de la Creu de vora el cementiri porrerenc.

Era la nit dels Reis del 1937, ara s'han complit 75 anys, és també aquesta nit de reis però ja de 2012, quan estic escrivint aquesta commemoració, nit en que la població culmunia les festes de Nadal i Cap d'Any, nit d'alegria en que els petits esperen la vinguda dels Mags d'Orient que porten els regals em ve a la memòria els moments tan diferents i tan terriblement anguniosos que degueren patir aquelles persones aquella nit, ja que no foren elles totes soles, esperant aquell trist final de la seva estimada vida, també s'hi trobaven més persones que foren executades com na Belarmina González, n'Antonio González Rodríguez... en total se sap d'unes 23 persones, que les traslladaren a aquell lúgubre lloc per assassinar-les.

Som incapaç de arribar a comprendre el sentiment profund que devia patir aquesta família de Capdepera, paisans meus, quan la mare en tota la seva impotència contemplava aquell macabre espectacle que se li presentava davant els seus ulls, segur fermada de mans i peus, de les seves filles essent violades i posteriorment posades davant aquella metralladora per segar la vida d'aquells éssers tan estimats, igual sentiment les filles cap a la seva mare, a l'estimada mare, que les havia dutes a n'aquest món, tan cruel com era per elles. Ni el més mínim remordiment passà per aquelles brutes i desencarrilades ments d'a-



quells violents assassins. No hi ha persona humana que pugui resistir tan greu turment, una d'elles no morí a l'acte, quan anaren a enterrar-la per tapar per a la posterioritat els execrables fets dins el clot en calç que tenien preparat, encara tenia un fil de vida. El capellà que anava a donar el tret de gràcia, també degué errar la seva funesta participació amb els assassinats. L'home que tenia el deure de portar-la al lloc de l'enterrament va notar que encara bategava, els va dir: **“Quan mateu a algú deixar-lo ben mort”**.

Així era el pensament de tants i tants malparits que extenien el pànic per tot arreu, per acovardar les persones que creien en una altra filosofia, en el respecte a la persona, elevar el seu nivell cultural i el seu benestar, com volia implantar la República.

Membres de Memòria Històrica de Capdepera, participaren en l'homenatge, inclòs familiars, venguts del seu poble, doble motiu per estar allà. El poble de Capdepera no oblida els seus fills i filles, **recordar-los sempre i lluitar perquè barbaries com aquesta mai més puguin succeir.** ■

Crèdits:

Han col·laborat:

Joan Espiritusanto Marquès/
Antònia Mercadal Serra /
Bartomeu Salamanca Cerdà/
Manel Suárez Salvà /
Jordi Grau / M^a Àngels Recio /
Juan Hernández Jover

**Coordinació,
disseny i maquetació:**
Blas Guevara

Temps de la Memòria
és el butlletí trimestral
de l'Associació Memòria
de Mallorca.

La publicació no es fa
responsable de les opinions
dels seus col·laboradors.

Per posar-se en contacte
amb nosaltres: **625 45 45 00**
tempsdelamemoria@gmail.com



CONVOCATÒRIA D'ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA



Benvolgudes companyes i benvolguts companys.
D'acord amb el que marquen els nostres estatuts,
es convoca la **VI Assemblea General Extraordinària**.

Data: **25 de febrer de 2012**

Lloc: **Can Alcover**, a Palma (Carrer de Sant Alonso, 24)

Hora: A les **10.00 h** en primera convocatòria
i a les **11.00 h** en segona convocatòria.

Ordre del dia:

1. Lectura i aprovació de l'acta de l'assemblea anterior.
2. Memòria 2011-2012.
3. Processos judicials.
4. Projectes assolits i projectes en procés.
5. Aprovació de càrrecs 2012-2014.
6. Precs i preguntes.

Aprofitam per recordar-vos que podeu ingressar la quota anual de socis 2012 al compte corrent **2100 0649 88 0200158445** de la Caixa, indicant el vostre nom i el concepte, o si ho preferiu abonar-la en efectiu el dia 25 de febrer a la mateixa Assemblea.

Gràcies pel vostre suport i fins aviat.

Salut i Memòria!

Maria Antònia Oliver Paris,
Presidenta de Memòria de Mallorca

Palma, 25 de gener de 2012

ET NECESSITAM AL NOSTRE COSTAT...

Si ets una persona compromesa i creus en els **Drets Humans**, la **Justícia**, la **Veritat** i la **Dignitat**, ajuda'ns a reparar la memòria de tantes víctimes. Ajuda'ns a retornar les seves restes als seus familiars, honorar la seva figura i no deixar que l'oblit les esborri com si res hagués passat. Ajuda'ns a fer justícia i dignificar la memòria dels nostres padrins, pares i germans.

Pots trobar el full de soci a **www.memoriadelesilles.org**
i enviar-lo emplenat a **tempsdelamemoria@gmail.com**
o també pots cridar al telèfon **625 45 45 00**

**Fes-te'n soci de
Memòria de Mallorca!**



El Consell de la Societat Civil de Mallorca

Per Antònia Mercadal Serra, vocal de MdM

El Consell de la Societat Civil de Mallorca (CSCM) és una entitat formada per moltes associacions per reivindicar els drets dels ciutadans, i les ciutadanes, constantment malmenats i retallats pels distints governs d'ençà la crisi, i molt especialment pels sorgits de les eleccions autonòmiques i municipals del mes de maig i de les generals de novembre de 2011. Drets que pensàvem que a hores d'ara, i en democràcia, els teníem conquerits i assolits.

En pocs mesos els nous governants de les diferents administracions de la nostra comunitat autònoma (Govern, Consell i Ajuntaments) han començat un atac frontal a l'estat del benestar i als drets fonamentals (la seva "creuada" envers la nostra llengua és de jutjat de guàrdia), excusant-se en "l'herència rebuda" (cantarella que anirem sentint durant tota la legislatura) i la crisi. Les retallades en Sanitat, Educació, Serveis Socials, etc. fan palesa la seva intenció de fer pagar aquesta crisi a qui no la provocada. La idea de la formació del CSCM va començar a congriar, quan promogut per l'OCB i MdM, es varen promoure accions en contra del tancament de la RTVM i Ona Mallorca i en recolçament dels seus treballadors. El Partit Popular, guanyador de les eleccions per majoria absoluta, es va afanyar de valent en complir aquesta promesa electoral (la de baixar i no pujar els impostos, aquesta no), compliment que no fou més que una represalia vers un un mitjà de comunicació independent, plural, i democràtic, convertint-lo en la primera televisió pública clausurada a l'estat espanyol. A partir d'aquí es va començar a prendre consciència, per part de les entitats ciutadanes que s'anaven adherint a la defensa de la continui-

tat de la RTVM, que això era només el començament d'una corrua de malifetes emparades amb les seves majories absolutes. A hores d'ara formen part d'aquest Consell entitats com els sindicats UGT, CCOO, STEI, SPIB, entitats i associacions com Jubilats per Mallorca, ATTAC, UCxR, Associació de Pares, Associació d'Escriptors en Llengua Catalana... i així fins a 51 entitats, esperant però noves incorporacions per què tots i totes hi som necessaris. El sistema de treball, i ja que el CSCM és una entitat "jove" i fa poc de la seva creació, és molt senzill, però intens ja que la tasca que "s'ens gira" cada dia és enorme. El CSCM es reuneix en assemblees, que en principi havien d'esser cada dos mesos, però finalment es reuneix gairebé cada setmana, i les vegades que facin falta, donades les circumstàncies. També hi ha creades comissions específiques, per treballar de manera acurada damunt temes importants propiciant foros de debat com taules rodones, comunicats de premsa, convocant concentracions, manifestacions (per cert que la convocada el passat 12 de novembre 2011, fou un èxit, malgrat el "joc de xifres" que alguns mitjans varen publicar). El CSCM també es fa ressó de totes aquelles actuacions que de manera sectorial porten a terme totes les entitats de la Societat Civil que tenen com objectiu comú la lluita contra les retallades "dels drets de la Ciutadania", amb l'objectiu d'augmentar el poder de convocatòria i màxima assistència. Memòria de Mallorca forma part d'aquest projecte ciutadà des de la seva gènesi amb el convenciment de recollir així l'esperit de lluita **d'ells i elles, dels nostres, que lluitaren sempre i fins al final per assolir una societat més justa i igualitària. Salut i Memòria. ■**

Recuerdos de la Guerra Civil de un socialista mallorquín

Por Bartolomé Salamanca Cerdà

Mi nombre es Bartolomé Salamanca Cerdà, nacido en Palma de Mallorca el 1 de agosto de 1920, de profesión veterinario y resido en La Bonanova.

A mis 16 años, salí para la Olimpiada Popular de Barcelona con la ilusión de correr los 100 metros lisos, cuando justamente estalló la Guerra Civil. Con la división de los territorios ya no pude volver a Mallorca, quedándome en Barcelona donde me afilié a Partido Comunista. Allí me pro-

tegieron, dándome asilo, ropa y comida. En el cuartel de Pedralbes me alisté como voluntario. Allí me dieron un rifle Winchester y de inmediato salí para el frente de Aragón en defensa de la República. En primer lugar llegué a Huesca y allí combatí en la 58 Brigada Mixta. Recuerdo que fuimos a Teruel y más tarde a Zaragoza, pasando por un sinfín de pueblos: entre otros Tàrrida, Almuñévar, Torre Baja y Torre Alta, Tramacastiel, etc. Continuaré en el próximo número. ■

Mapa de Fosses comunes a Mallorca

Fitxes de les fosses comunes documentades per MdM en el llibre "Mapa de fosses comunes a Mallorca".

MANACOR

Municipi: Manacor.

Indret:

Fossa 1: Pla de Son Mas, antic cementiri municipal. En l'actualitat està totalment remodelat i és un parc públic amb un teatre i la caserna de la policia local.

Fossa 2: Solar en què es varen fer les fogueres. Situat davant la fossa del punt anterior. En l'actualitat, l'espai l'ocupen un carrer i un conjunt d'edificis.

Fossa 3: Cementiri laic. Va ser eliminat quan es va remodelar l'espai per fer-hi el parc públic de què s'ha parlat anteriorment.

Fossa 4: Son Coletes. El petit cementiri està inclòs dins el cementiri actual. Del que era ja no en queda res perquè els nínxols actuals s'excavaren en profunditat sobre el terreny que ocupava originàriament. Sembla que les despulles puguin estar dins l'ossera d'aquest cementiri.

Fossa 5: Es riuet de Porto Cristo.

Fossa 6: Ses Coves Blanques, a la platja de Porto Cristo.

Fossa 7: Plaça i platja de Porto Cristo.

Fossa:

Fossa 1: Civils i alguns militars republicans.

Fossa 2: Civils.

Fossa 3: Civils.

Fossa 4: Civils, alguns militars republicans i les cinc infermeres que arribaren amb l'expedició de Bayo.

Fossa 5: Soldats.

Fossa 6: Soldats.

Fossa 7: Soldats i civils.

Tipologia:

Fossa 1: Impossible. Sembla que els cossos poden ser dins l'ossera de Son Coletes. Senyalitzar com espai de memòria.

Fossa 2: Impossible. Senyalitzar com espai de memòria.

Fossa 3: Impossible. Senyalitzar com espai de memòria. Sembla que els cossos poden ser dins l'ossera de Son Coletes.

Fossa 4: Cal investigar-la.

Fossa 5: Probable.

Fossa 6: Probable.

Fossa 7: Impossible. Senyalitzar com espai de memòria.

Desapareguts:

Fossa 1: 105 persones identificades més una altra quantitat indeterminada de persones sense identificar.

Fossa 2: Entorn de 100 persones que no es poden identificar.

Fossa 3: 2 persones identificades.

Fossa 4: 365 persones identificades més un nombre indeterminat de persones sense identificar.

Fossa 5: 422 persones pendents d'identificació.

Fossa 6: 2 persones pendents d'identificació. Molt possiblement, dins la platja n'hi hagi més.

Fossa 7: Un nombre indeterminat de persones pendents d'identificar.

Investigació: Antoni Tugores Manresa.



Cementiri de Son Coletes



Recordant a... Jaume Grau Casas

Per Jordi Grau



Jordi Grau juntament amb els ponents durant el congrés d'esperanto

Bon dia a tothom. Sóc el nét gran d'En Jaume Grau Casas i fill del seu fill Jordi. Encara que això és un congrés d'esperanto no us parlaré de la faceta esperantista del meu avi -"Gramàtica" i "Kataluna Antologio" (<http://lacomunidad.elpais.com/jgraug/2008/2/18/kataluna-antologio-18-02-2008->), entre moltes altres obres- perquè no sóc esperantista ni sé esperanto. I probablement molts de vosaltres sabeu d'aquesta faceta de l'avi molt més que no jo i no es tracta de recitar-ne els títols. Si teniu curiositat vaig fer-ne una entrada a la viquipèdia (http://ca.wikipedia.org/wiki/Jaume_Grau_Casas).

Les meves paraules aniran dedicades a la desfeta de la meva família paterna, bàsicament des del 1934 al 1950, desfeta que explica que ningú no hagi seguit amb l'esperanto. Amb poques paraules l'avi se n'anà a l'exili durant 9 anys i tornà a Espanya per morir-se, a València el 8 de novembre del 1950.

Els avis es van casar el 23 d'abril del 1929 i precisament la meva iaia Angelina era filla de l'esperantista Artur Domènech i l'avi el germà vuit anys més menut que el Josep Grau. Era secretari de l'Ajuntament de Sant Quintí de Mediona i també duia comptabilitats i correspondència amb l'estranger per a una fàbrica de sabates. Van tenir, els anys 30 i 34, dos fills, Jordi i Montserrat.

Home d'esquerres i catalanista militant va ser detingut en ple Bienni Negre el 1934, arran d'un míting que donà des de l'Ajuntament de Terrassa. Desconec quantes setmanes o mesos va passar a la Model. El 1935 es va repetir la història i l'estada a la Model. Fruit en són sengles "Records de la presó" publicats a diaris de l'època.

Havent guanyat el Front popular el febrer del 1936, els militars traïdors comencen la guerra el 17 de juliol a Ceuta i Melilla. L'avi participa activament

a la lluita a la rera guarda a Barcelona (anava a fer 40 anys).

Ja sabem com ens agrada de barallar-nos entre nosaltres a l'esquerra. Suposo que l'enfrontament entre el PCE i part del PSOE amb la CNT i el POUM el va tornar a dur a la presó el 1938. Neixen uns altres "Records de la presó: 1938".

Bombardejos i caiguda de Barcelona el gener del 39. Dies abans l'avi se separa de la família (no sabrem mai si s'equivocà fugint) i passa el Pirineu a finals del gener del 39.

No sé si va vagar gaire per la muntanya (és conegut que mentre negociava el que quedava de Govern de la República a Figueres unes 150.000 persones sobreviuen al Pirineu).

Quan entra a Argelers comença el calvari de 5 anys en camps de concentració (1939-1944) i 4 anys a Tolosa de Llenguadoc (1944-1948). El 1948 torna a Barcelona. Conta mon pare que quan es van retrobar el pare (Jaume) li parlava de vostè al seu fill Jordi de 18 anys.

Què havia passat mentrestant a Barcelona i al Sud de França?

Deixàvem l'avi creuant la frontera i la iaia i els dos nens (9 i 5 anys encara no fets) a Barcelona. La iaia va haver de treure endavant la família mentre els nens estudiaven i abans que no es posessin a treballar (mon pare als 14 anys). De primer van viure tots junts a casa de la germana gran de l'avi, la tieta Montserrat, que cosia i cosia, i anys més tard se separaren: mon pare es quedà amb la seva tieta Montserrat i la iaia i la meva tieta Montserrat anaren a casa de la meva besàvia Rosa. Als papers dipositats a Sabadell -després en parlaré- hi ha correspondència, enviada o no i rebuda, de la família.

Tornem a l'avi, que és de qui hem vingut a parlar. Creua la frontera en allò que els francesos en diuen "Retirada" i rau temporalment a Argelers, després d'haver parat al primer poble francès de Port Bou (Cervère). Com que, tot i tenir 42 anys, no està bé físicament el destinen a feines més intel·lectuals o d'intendència. Al seu llibre de poemes "Ulisses en el fang. 1939-1944" en dona testimoniatge (<http://lacomunidad.elpais.com/jgraug/posts>). Crec que és un llibre literàriament prescindible però com a testimoni d'aquells anys malviscuts, impagable.

D'Argelers el traslladen a Bram. I aquí em detinc uns segons perquè hi vaig estar l'estiu del 2009 amb la historiadora francesa Marie-Hélène Meléndez.

Desolador pensar que allí, en el que en deien "baragues" hi van arribar a viure 40.000 persones enmig del no-res. Avui no queda més que un tríptic dedicat als morts i les restes d'una via de tren on els uns arribaven per quedar-s'hi i els altres, els jueus, camí d'Auschwitz, ja tots sabem a què. On ara hi ha un formós camp de gira-sols aleshores hi havia el cementiri (ara traslladat al veí poble de Mont-Réal). (<https://picasaweb.google.com/11024834193065489999/CampsConcentracioFrancaBram>).

Aquell mateix 1939 el van traslladar al Camp d'Intèl·lectuals de Montolieu. No hi queda més que una plaqueta. (<https://picasaweb.google.com/110248341793065489999/CampPerAlntelLectualsDeMontolieu>). I després altra vegada a Bram.

Al llarg del cinc anys va estar, que ens consti, als següents camps:

- Argelers,
- Bram,
- Montolieu,
- Bram,
- Camp Hospital Récébedou. 4-IV-41/6-X-42.
- Camp Penitenciari Nexon. 8-X-42/26-III-43.
- Camp inaptes Séreilhac. 27-III-43/21IX-43.
- Château Tombebouc. 22-IX-43/8-IX-44.

I, per fi, en llibertat, Tolosa de Llenguadoc, des de finals del 1944 al 1948.

Durant tot el temps va seguir escrivint obres inèdites, que estan dipositades a l'Associació Catalana d'Esperanto amb seu a Sabadell.

Hi cabria destacar els diaris dels camps: un memorial de les seves estades de valor inestimable. Les obres escrites i inèdites de l'època coincideixen els títols amb els del camps. A part de reflexions, teatre, esperanto.

Un fet que a mi m'ha tocat endins. En havent publicat a internet el llibre "Ulisses en el fang" (inèdit excepte el primer poema), el nét d'un dels retratats es va posar en contacte amb Marie-Hélène i amb mi: per fi havia sabut on, quan i com va morir el seu avi desaparegut (14.- A la memòria de JOSEP ARIAS BRINGOLA, mort de tuberculosi a la seva baraca la nit del 10 de març del 1939).

Doncs per fi, lliure però malalt del cor, arriba l'avi a Barcelona el 1948 i es reuneix tota la família més de nou anys més tard. La germana de la iaia s'havia casat amb un home de Caudete de las Fuentes (València) amb certs contactes al Règim i li va oferir a la cunyada Angelina (la iaia) una porteria amb dret a habitatge. Així doncs el matrimoni es trasllada el 1949 a València i viu en un pis fins que els donen la porteria, ironia del destí a la Avenida de José Antonio. Els fills, Jordi i Montserrat, ja treballant tots dos romangueren a Barcelona.



Jaume Grau a l'any 1942. Ja duia més de tres anys en camps de concentració francesos (aquesta és del Camp de Récébedou quan ja havia perdut prop de 30 Kg)

I ara ve la incògnita. L'avi treballava a la "Hispano Anbtologio". Es passava hores traduint del castellà a l'esperanto. Aquella obra o esborrany més o menys parcial va ser a la porteria i ningú no sap què se n'ha fet.

El 8 de novembre del 1950 l'avi rebé una visita i una mala notícia sobre l'esperanto i se sentí malament. A la tarda moria: li faltaven 24 dies per a fer el 54 anys d'edat.

Immediatament els seus dos fills es traslladaren a València i hi viuen des d'aleshores.

Aquí podria acabar la història d'una desfeta familiar, d'una de tantes històries de postguerra, mort, exili, repressió o presó. Però no. La tardor del 1960 o l'hivern del 1961 una delegació arribada de Tolosa de Llenguadoc va venir a València i va tornar l'obra inèdita de l'avi, que és a Sabadell, dins d'una maleteta (que jo guardo), una cistella de vímet, i unes quantes caixes. Considero que bona cosa d'aquesta obra seria avui publicable i és avui consultable: hi ha bona part de la història del camps francesos de concentració a Catalunya, Aude (Carcassona) i rodalies de Tolosa.

Aquesta és la història d'un intel·lectual espartanista, catalanista i d'esquerres que va néixer en una porteria al Carrer Pau Claris de Barcelona i va morir en una porteria a la Avenida de José Antonio núm. 76 de València. ■



El trauma mallorquí de la Guerra i el Franquisme. Una anàlisi històrica i psicològica (1936-1975)

Per Maria Àngels Recio, vocal de MdM

1ª PART



Les tretes de Can Mir, representa la porta principal de Can Mir de matinada, quan els militars i paramilitars (majoritàriament falangistes) treien als presos i els duïen a matar; com va anar el cas del pare d'Antònia París.

Aquest estudi compta amb el patrocini del



Aquestes imatges representen dues escenes habituals (de dia i de nit) de la presó més important d'homes de Mallorca, denominada Can Mir i situada a Palma. Són dos gravats del pintor Gabriel Noguera Vizcaino de la seva col·lecció titulada 1936, que generosament permet es reproduïxin per a la present edició.

La primera representa la imatge diürna de la porta principal de Can Mir, enfront de la qual s'apostaven les famílies durant hores amb l'objectiu de veure als seus éssers estimats, doncs en ocasions, quan els presos realitzaven determinades tasques com per exemple pelar patates; si feien petits bots, podien apuntar un poc el cap o saludar amb la mà als familiars que esperaven enfront, en el carrer.

En 2010, commemorant el 14 d'abril amb els familiars de les víctimes en el Bosc de la Memòria (Calvià), vam mostrar els dos gravats de Biel per a saber si els agradarien com a portada i contraportada pel nostre Estudi de Psicologia. Entre els assistents Antònia París Llompart va exclamar: *Sóc jo!*, doncs com pot observar-se, entre els familiars que s'aposten hi ha una adolescent amb la qual es va identificar; ja que Antònia amb onze anys, s'encarregava diàriament de dur al seu pare, Andreu París Martorell, el menjar a Can Mir. La família s'havia traslladat des d'Inca precisament per a estar més a prop del pare i poder-li dur menjar, roba neta o medicaments, quan les noves autoritats franquistes així ho van permetre, doncs al començament de la Guerra Civil havien mantingut als presos incomunicats.

A totes les víctimes del Franquisme.

*Les urpes untades de sang "innocenta"
la fera feixista sols pensa en matar.*

*Idees horribles bullen en sa testa
que en endevinar-les ens fan tremolar*

Josep Muntaner Cerdà¹

Introducció

Trauma significa ferida. Ens proposem desvetllar les ferides psicològiques que va produir la Guerra Civil i la dictadura franquista, persistents encara en moltes de les seves víctimes. La cronologia abasta del 19 de juliol de 1936 (inici del cop d'Estat a Mallorca), al 20 de novembre de 1975 (mort del general Francisco Franco Bahamonde).

L'estudi que presentem se circumscriu a l'illa de Mallorca. El contingut del mateix, reflecteix el dolor, la por, la incomprensió, la intolerància, la malaltia, etc., que van sofrir, i encara segueixen patint, moltes de les víctimes, doncs, ni la Transició democràtica, ni els primers Governos democràtics s'han ocupat de les víctimes i –excepte petites accions i gestos, des que acabà el Franquisme fins a l'actualitat–, segueixen sense rebre ajuda.

¹ Josep Muntaner Cerdà (Alcúdia 1913 - Pollença 2010), *No eren blaves ni verdes les muntanyes*. Primera estrofa de la poesia titulada «Mirau-la» (2006, 63), escrita en 1941 quan Josep es trobava en llibertat condicional.

*No eren blaves ni verdes les muntanyes,
ni blanca pols cobria els polseguins:
vermelles eren per la sang vesada
roges gotes regaren els camins*

1. Trauma psicològic

En Mallorca el cop d'Estat va triomfar el 19 de juliol i excepte dinou dies de guerra (del 16 d'agost al 4 de setembre de 1936) durant els quals va tenir lloc el desembarcament de tropes republicanes que van obrir un petit front de guerra en el llevant mallorquí, la resta va ser una repressió duríssima que va comportar un nombre molt elevat de víctimes. Hem de tenir en compte que la Guerra Civil i el Franquisme van suposar el major trauma psicològic sofert pels espanyols en tota la seva Història Contemporània, doncs l'impacte del trauma, arribava també a l'entorn més pròxim de les víctimes i altera tota l'estructura familiar, de tal manera, que els seus membres poden manifestar reaccions i seqüeles emocionals fins i tot durant tota la seva vida. A més, la implicació activa de gran part de la societat civil (la qual es considerava vencedora) en l'assetjament, terror, i marginació social, va col·locar a les víctimes en situació de permanent submissió moral, xantatge emocional, menyspreu i humiliació; per aquest motiu el psicòleg José María Ruiz-Vargas afirma que «és difícil entendre, des del coneixement actual sobre els trastorns i malalties de l'estat d'ànim, com aquella mitja Espanya condemnada al silenci i a la submissió dels seus iguals va poder portar durant tant de temps una destrossa emocional i moral tan profunda». Encara així, la societat en general i la salut pública en particular desconeixen aquesta problemàtica, i els serveis mèdics no atenen de manera especialitzada a aquestes víctimes. I mentrestant les víctimes, segueixen guardant en el més profund de la seva memòria els afronts patits i difícilment les poden compartir, doncs l'aflorar-los és un procés extremadament dolorós (desgraciadament allotjats en els seus records duen les víctimes als repressors dintre de les seves ments) i fins i tot, a dia d'avui, moltes persones represaliades encara senten por i/o vergonya pel que els hi va passar. En conseqüència, existeix un desemparament total i un buit d'especialistes que atenguin a aquestes víctimes, tant en l'àmbit públic com en el privat.

L'origen de l'Assistència Psicològica a les víctimes mallorquines de la Guerra i del Franquisme (vigent en l'actualitat), es produeix després que vam acudir, al gener de 2008, a unes jornades que organitzà l'Associació Memòria de Mallorca referides al trauma de la Guerra Civil². Allà vam conèixer a les víctimes mallorquines i descobrirem la seva problemàtica. La presidenta d'aquesta associació, Maria Antònia Oliver, em va comentar: «sempre que parlem acabam plorant», al·ludint que les ferides i patiments d'aquelles persones arribaven fins als nostres dies; pel que em vaig proposar

col·laborar com psicòloga clínica en l'ajuda a les víctimes que ho necessitassin; al temps recolliria els seus testimoniatges, per a l'estudi del trauma psicològic de la Guerra Civil i la dictadura franquista a Mallorca³. Des d'aquella data han transcorregut quatre anys, avui ens alegra oferir aquesta feina basada en les observacions, històries clíniques i sessions terapèutiques, portades a terme amb tres-cents quaranta víctimes mallorquines represaliades⁴. A totes aquestes persones els estem molt agraïts doncs, ens van referir no només els seus pensaments, sentiments i circumstàncies, sinó que ens van transmetre el testimoni dels seus familiars: alguns desapareguts, torturats, esperonats, vexats, insultats, etc. A totes elles i a tots ells va dedicat afectuosament aquest llibre, els noms dels quals apareixen a les pàgines finals ordenats alfabèticament; encara que hi ha hagut persones, que fins i tot avui dia, temen algun tipus de represàlia i prefereixen que els seus noms quedin en l'anonimat.

2. Crònica de la Guerra i del Franquisme

Escrivim aquestes línies a la fi de 2011, en el setanta-cinc aniversari de l'esclat de la Guerra Civil espanyola; començada amb un cop d'Estat. «Els preparatius del cop començarien en la mateixa tarda del 14 d'abril de 1931 –segons Paul Preston–»⁵. És a dir, que gairebé al mateix temps que s'anava proclamant la Segona República en les diferents localitats espanyoles, es gestava la conspiració per a derrocar-la. I és que els colpistes van rebutjar el sistema republicà, especialment les reformes progressistes que va introduir, entre elles, les promogudes per Manuel Azaña Díaz en l'Exèrcit –com Ministre de la Guerra–, a fi de democratitzar-lo; que van irritar enormement als militars africanistes⁶. Tampoc estaven pels canvis les classes oligàrquiques, acostumades a exercir tots els poders secularment, no es resignaven a la pèrdua del poder polític, ni acceptaven unes reformes que dona-

³ En l'estudi del trauma, també tenia previst participar la psicòloga Dolors Cabello Frau, i amb aquest fi vam portar a terme la primera entrevista a una família de Campos; no obstant això, na Dolors, per motius aliens a la seva voluntat, no va poder seguir col·laborant.

⁴ La mostra la componen majoritàriament famílies d'origen mallorquí, i en menor proporció, famílies d'origen peninsular, i fins i tot, unes poques famílies menorquines; totes elles amb diverses dècades de residència a Mallorca, a més d'una família d'exiliats mallorquins residents a Llatinoamèrica.

⁵ Informe Semanal, «La guerra inacabada», 16 de juliol de 2011.

⁶ Dintre de l'Exèrcit espanyol, són els militars que van donar el cop d'Estat, aliant-se amb civils conservadors i d'extrema dreta. L'àlies d'africanistes ho van prendre per haver estat destinats en el que avui és el nord del Marroc i/o en les Ciutats Autònomes de Ceuta o Melilla, que en aquells dies solia denominar-se a tot això Àfrica.

Franco, després d'haver passat molts anys en el nord d'Àfrica, Primo de Rivera i Alfonso XIII l'envien com a director de l'Acadèmia General Militar a Saragossa, on es trobava quan el 14 de juliol de 1931 fou clausurada. En la seva al·locució als cadets amb motiu de la conclusió del curs els va dir: «En estos momentos, cuando las reformas y nuevas orientaciones militares cierran las puertas de este Centro, hemos de elevarnos y sobreponernos acallando el interno dolor por la desaparición de nuestra obra». Després els recomana,

² Anna Miñarro i Teresa Morandi: *Trauma i transmissió. Efectes psíquics sobre les víctimes de la guerra del 36, la postguerra, la dictadura i la transició*. Palma, 31 de gener i 1 i 2 de febrer de 2008.



ven cabuda a les classes més desfavorides (a obrers i dones, principalment)⁷. Per aquest motiu els conservadors s'uniren en la CEDA (Confederació Espanyola de Dretes Autònomes), concorregueren a les següents eleccions que guanyarien, derogant reformes ja en marxa del Bienni progressista. Però s'ha de dir que també s'oposaren a la República els comunistes, que després passaren a donar-li suport, i la poderosa CNT (Confederació Nacional del Treball) que impulsà diverses insurreccions.

Ens deia l'escriptor Llorenç Capellà Fornés, que les classes altes mallorquines, havien considerat «el període republicà com un parèntesi». El seu pare, el també escriptor Pere Capellà Roca, va compondre una glossa referida a la societat mallorquina, després del triomf electoral de les dretes (en el Bienni conservador): *Dones que no teniu pa/ i en es fills dau figures seques/ això són ses paperetes/ que vos donaren ses dretes/ quan anàreu a votar*⁸.

Les següents eleccions del 16 de febrer del 36 les van guanyar una coalició de partits d'esquerres (el Front Popular), però transcorreguts cinc mesos seria quan les dretes i els militars africanistes donaven el cop d'Estat: Tot va començar, a les 17 hores del 17 de juliol de 1936 a Melilla⁹. Ens trobem davant el fet insòlit que els antics comandants de l'Exèrcit colonial espanyol¹⁰, els anomenats mili-

tars africanistes¹¹ –alguns ja destinats en la Península– es revoltaren contra el seu propi Govern, i fins i tot van anar a cercar a aquest Exèrcit colonial per a portar-lo a la Península; una vegada donat el cop d'Estat en el Protectorat¹². Aquests africanistes aconseguiran, entre el 17 i el 19 de juliol del 36 apoderar-se –per la força de les armes– de nombroses regions espanyoles, ajudats de forces paramilitars¹³.

¹¹ Els militars africanistes van ser un grup reduït, dintre dels molts oficials espanyols que van treballar a Ceuta, Melilla o en el Protectorat d'Espanya al Marroc. Es diferenciaven perquè van forjar les seves carreres professionals a força d'ascensos i medalles aconseguides en les Guerres del Marroc (de 1909 a 1927), comandant les forces mercenàries de xoc (als regulars i als legionaris). Es van caracteritzar per la seva ambició, militarisme i agressivitat; van modificar fins i tot la política –respecte a l'Exèrcit i al Protectorat– de Miguel Primo de Rivera (1923-1930). En general se'ls coneix com africanistes, la doctora María Rosa de Madariaga Álvarez-Prida, els denomina africanomilitaristas. El paradigma de tots ells seria Franco, que després de sortir de l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo, marxaria al Marroc, i mitjançant ascensos en les Guerres del Marroc, arribaria a general després de només tretze anys; privilegi que no podien arribar els militars que servien en la Península on l'ascens professional s'assolia per antiguitat. Madariaga (Barcelona 2006, 32-47).

¹² El 27 de novembre de 1912 es complirà el centenari del *Conveni franco-espanyol* pel qual França cedia a Espanya la part nord del Marroc (el 5% del país) perquè implantés allà el Protectorat d'Espanya al Marroc. França implantaria el seu Protectorat en la resta del país, doncs vuit mesos abans (el 30 de març de 1912), el Sultà li havia lliurat tot el Marroc, mitjançant el *Conveni franco-marroquí*. Ambdós protectorats durarien fins a 1956.

¹³ El cop d'Estat contra la Segona República, ho van preparar amb antelació civils conservadors i d'extrema dreta, amb els militars africanistes; de tal manera que per exemple, la trama civil va proporcionar l'avió (el *Dragon Rapide*) que amb pilot, passatgers i coartada en cas de ser descoberts, recolliria a Franco a Canàries i ho traslladaria al Marroc, on es va posar al capdavant de l'Exèrcit d'Àfrica. Però també els militars africanistes contarien amb grups paramilitars (de falangistes, de requetés, de les Joventuts d'Acció Popular, etc.) que des del punt de vista armat, van estar enquadrats des del primer moment dins l'organigrama dels militars revoltats; o el suport econòmic de la CEDA. «El cas més significatiu de col·laboració catòlica és el de Gil Robles, cap de la CEDA, la coalició ajudada electoralment per la jerarquia [eclesiàstica] espanyola i també pel Vaticà. Ell mateix, ha referit [...] a Mola [...], com va destinar als manejos preparatoris el que havia sobrat de la campanya per a les eleccions del 16 de febrer anterior». Hilari Raguera Suñer (Barcelona 2001, 85); a més de diversos Serveis Secrets; etcètera.

En Mallorca, el cop d'Estat ho encapçalava el comandant militar de Balears, el general (africanista) Manuel Goded Llopis; ho va preparar –d'acord amb aquest últim– la Junta divisòria de Palma, relacionada amb la Junta central de l'UME (Unió Militar Espanyola) els quals seguien ordres de Mola i Franco. «Els grups de dretes que actuaven d'acord a la Junta –molt minoritaris– eren La Comunió Tradicionalista [...]; la Falange Espanyola de les JONS [...]; Renovació Espanyola; Mobilització civil d'Acció Popular [...] Col·laboraren també en els preparatius de la conspiració [...], els vint-i-nou oficials de Cavalleria del regiment d'Alcalà d'Henares empresonats al fort de Sant Carles [Palma, els «Jinetes d'Alcalá»]. Josep Massot i Muntaner (Barcelona 1987, 17-19).

I per a identificar als militars africanistes que van operar a Mallorca poden consultar el meu article titulat, «Qui pren els ajuntaments mallorquins al juliol del 36?». *Temps de la Memòria* 14. 7-13, i 15. 7-14; on vam poder constatar que tant el cop d'Estat, com la presa dels ajuntaments o la Guerra Civil ho van dirigir els militars africanistes de dintre i fora de Mallorca. Doncs les forces paramilitars compostes fonamentalment de falangistes i d'altres civils colpistes, forces que comandava el capità d'artilleria retirat Alfons de Zayas Bobadilla (el marquès de Zayas), van estar subordinades als militars, com el mateix Zayas reconeix en el seu llibre, *Historia de la Vieja Guardia*, on descriu l'actuació en cadascuna de les localitats de l'illa i, per exemple, quan parla d'Inca diu: «Al iniciarse el glorioso Alzamiento nacional todos los ca-

«¡Disciplinal, que reviste su verdadero valor cuando el pensamiento aconseja lo contrario de lo que se nos manda, cuando el corazón pugna por levantarse en íntima rebeldía o cuando la arbitrariedad o el error van unidos a la acción del mando». *La Correspondencia Militar*, Madrid, 16 de julio de 1931.

L'assessor jurídic d'Azaña li diu que per aquesta al·locució es podria procedir contra Franco i afegeix «que caldria governativament corregir-lo». Azaña (Madrid segona edició 2004, 172).

⁷ El segle dinou europeu es va caracteritzar pel liberalisme oligàrquic, i el segle vint per la democràcia. Per tant es va transitar des del liberalisme cap a la democràcia, camí que va ser possible per l'emergència, fonamentalment, d'obers, dones, etc.

⁸ La glossa li dec a Maria del Carme Simó Roca, gran coneixedora de l'obra de Pere Capellà.

Ens van explicar a més, que en aquell temps les figures seques no eren de consum humà, sinó que solien emprar-se com a menjar pels porcs.

⁹ Encara que recentment hem sabut que el dia anterior, el 16, ja s'havia produït el primer mort de la guerra, doncs Franco va fer matar al comandant militar de Las Palmas, al general Amado Balmes Alonso, si bé ho van mantenir en secret. «Al liquidar a Balmes, Franco es fa amb la guarnició i deixa el camí lliure, doncs amb Balmes en contra es trastoquen tots els temps del cop, i aquest era un risc greu [...] per això ho dissimulen. Si transcendia l'assassinat, era un assumpte d'importància cabdal: matava, o manava matar, a un company abans que s'hagi declarat el Bàndol de guerra». Franco (que ostentava la comandància de Tenerife) va acudir al soterrament de Balmes a Las Palmas. «Allà l'esperava el *Dragon Rapide*; ell fa la carambola d'obligar a que l'avió britànic aterri aquí perquè aquest és el seu pla, i per a això ha de tenir un pretext que li dugui a Las Palmas». *El País* 22 de maig de 2011. Cf. Angel Viñas Martín (Barcelona 2011).

¹⁰ L'únic Exèrcit colonial d'Espanya en aquells moments era l'Exèrcit d'Àfrica, que era a la mateixa vegada, el millor equipat d'Espanya i operava en el nord del Marroc. Aquest exèrcit, ho componien forces regulars mercenàries marroquines (els anomenats regulars, les mehalas jalifianes, etc.), així com forces mercenàries espanyoles i estrangeres (els legionaris), a més dels soldats espanyols de les llesves a qui els hi tocava fer la mili allà.

La direcció del cop d'Estat, la va dur a terme el general Emilio Mola Vidal, tot esperant el general José Sanjurjo Sacanell, no obstant això Sanjurjo mor el 20 de juliol a l'accidentar-se l'avioneta que li traslladava des d'Estoril (Portugal) a Burgos¹⁴. En conseqüència el 24, els revoltats, constitueixen la Junta de Defensa Nacional¹⁵. Junta que poc després elegiria a Franco com a màxima autoritat; per aquest motiu a partir del primer d'octubre del 1936 (és a dir, als dos mesos i mig d'iniciar el cop d'Estat), Franco va ser nomenat generalíssim dels Exèrcits revoltats i Cap d'Estat de l'Espanya ocupada.

L'elecció de Franco en comptes de Mola es va deure segurament, al fet de que va ser capaç d'aconseguir l'ajuda d'Hitler i Mussolini abans que ell. Ho va aconseguir des del Marroc, a través de dirigents i agents nazis i feixistes¹⁶. I si bé les forces paramilitars van actuar des del primer moment sota les directrius dels militars revoltats, Franco seguiria acaparant poder i així, el 19 d'abril de 1937 (als nou mesos de començada la Guerra), unifica i posa sota el seu comandament un nou partit únic, anomenat des de llavors, Falange Espanyola Tradicionalista i de les JONS¹⁷, i les seves milícies es converteixen a partir d'aquest moment, en «La Milícia Nacional [que] és auxiliar de l'Exèrcit»¹⁸.

Després de prop de tres anys, els militars africanistes guanyaren la guerra que provocaren (la Guerra Civil) especialment, per l'ajuda aèria de nazis i feixistes; per l'Exèrcit d'Àfrica; per la cooperació de Portugal i per la benevolència del Comitè de No Intervenció cap als revoltats¹⁹. Al terme de

maradas encuadrados por la Falange de Inca acuden presurosos al primer llamamiento de sus Jefes y ocupa cada uno su puesto, pudiendo de esta manera lograr los objetivos señalados por la autoridad militar». Zayas (Madrid 1955, 161).

¹⁴ Sanjurjo, ja havia protagonitzat el primer intent de cop d'Estat contra la Segona República el 10 d'agost de 1932, a Sevilla. Seria condemnat per rebel·lió militar, i una vegada absolt pel Govern del Bienni conservador (de novembre de 1933 a febrer de 1936), fixaria la seva residència en Estoril, on es trobava en el moment del cop.

¹⁵ «Se constituye una Junta de Defensa Nacional que asume todos los Poderes del Estado y representa legítimamente al País ante las Potencias extranjeras», signava a Burgos el 24 de juliol del 36 Miguel Cabanellas Ferrer, com a president d'aquesta Junta. Tant Cabanellas, com Sanjurjo o Mola, van ser destacats militars africanistes.

¹⁶ Com apunta Àngel Viñas, Franco «va poder disposar, en termini relativament breu, de la possibilitat de tècniques i materials per a apuntar cap als centres del poder en el Tercer Reich» (Madrid 2001, 335-336). També per a Morten Heiberg «l'eficaç pressió a la qual van ser sotmesos els representants italians a Tànger per part de Franco va ser el fet decisiu a l'hora d'obtenir l'ajuda que necessitava» (Barcelona 2003, 57).

¹⁷ Juntas d'Ofensiva Nacional Sindicalista.

¹⁸ BOE, 20 d'abril de 1937.

¹⁹ Franco va aconseguir molt aviat (el 25 de juliol) l'ajuda d'Hitler per a transportar amb avió les seves tropes marroquines a la Península i el dia 28 de Mussolini, això va donar lloc al primer pont aeri per al transport de tropes de la Història. Les democràcies occidentals, sota les indicacions de Gran Bretanya van signar el pacte de No Intervenció (en la Guerra Civil espanyola), el qual, en realitat, afavoriria als revoltats, que van guanyar la guerra per l'ajuda desigual i molt superior amb la que Hitler i Mussolini abastien als rebels; finalment Gran Bretanya i França van reconèixer el Govern de Franco.

la qual, imposaren una dictadura militar (el Franquisme) que va durar 36 anys, doncs Franco ja no deixaria el poder fins a la seva mort el 20 de novembre del 75, ja vell.

El franquisme a partir del 1942-43 es va anar distanciant dels països de l'Eix, i el 1945, malgrat una forta pressió internacional, va aconseguir sobreviure. Amb l'inici de la Guerra Freda començà una aproximació als Estats Units. I és que «Franco, igual que una sèrie de dictadors llatinoamericans, s'havia convertit en aliat de Washington. Des dels recòndits passadissos de l'Ambaixada nord-americana a Madrid [...] van observar i van intervenir de prop en el desenvolupament de la vida política a Espanya. Franco, a la manera dels oligarques clàssics, va incrementar la seva riquesa i va conservar el seu poder construint una piràmide de privilegis i corrupció. Va permetre als seus generals més propers guanyar milions amb negocis tèrbols, dels que al mateix temps els oficials obtenien la seva part, i així indefinidament»²⁰.

3. Organització del llibre

S'ha dividit el treball en quatre parts, en la primera, titulada *Disset anys propiciant la indefensió (1936-1953)*, s'ha pres com a referència la teoria del psicòleg nord-americà Martin I. P. Seligman, qui inicià els seus estudis experimentals amb el model de la *indefensió apresada*²¹, on conclou que les situacions *aversives*²², inescapables i incontrolables, aconseguen trencar la ment i la voluntat. La situació de control i agressió sense treva, per part del règim franquista cap als republicans i sindicalistes (especialment a Mallorca per la seva condició d'illa) s'allargaria fins a 1953 quan tenen lloc els acords de cooperació dels Estats Units amb Franco; el règim deixa d'estar aïllat i comença una certa obertura.

Durant aquests disset anys, les noves autoritats, sense contemplacions, s'apliquen en la més dura repressió de tota la dictadura. Mallorca, que com diria Schalekamp, *D'una illa on no es pot fugir*²³, es va convertir clarament en un laboratori on els repressors podien controlar eficaçment a les seves víctimes. ■

²⁰ Daniele Ganser (Barcelona 2005, 159).

Als cinc mesos d'acabada la Guerra a Espanya, comença la Segona Guerra Mundial, en la que vencen les democràcies occidentals (els Aliats), derrotant als feixismes. Dintre dels Aliats es trobaven la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS) i els Estats Units (EEUU), que després de la guerra es converteixen en superpotències que lluitaran les següents dècades (en la denominada Guerra Freda) per la supremacia mundial, dividint l'occident pel teló d'acer: a un costat estaria el bloc socialista; i a l'altre el capitalista. Conjuntura que novament afavoreix a Franco doncs, les noves armes amb les que s'amenaçaven les superpotències eren les bombes nuclears llançades des d'avions, i EEUU necessitava Bases a Europa on fer escala i repostar, fet pel que va instal·lar Bases a la Península, el que va perpetuar a Franco en el poder.

²¹ La indefensió apresada s'explicarà amb més detall més endavant, no obstant això aquí avançarem que es refereix a un tipus de conducta induïda fruit de la manipulació, el control i l'agressió.

²² Podria traduir-se aquí per situacions punitives, agressives o de càstig. Comparables a les quals van portar a terme els repressors franquistes sobre les seves víctimes.

²³ Jean Schalekamp (Palma 1997).



Mis antepasados y otros recuerdos...

Per Juan Hernández Jover

15^a entrega

Continuo de nuevo con el anterior relato sobre mi abuela paterna: Ya más tarde de cuando yo era un niño, recuerdo que me decía: *¡tu què vols de berenar? La abuela només té pa i caballa, pa en vi i sucre o pa i*

xocolata (el chocolate era de algarrobas, naturalmente). Yo casi siempre escogía el pan emborrachado de vino y la rebanada llena de montoncitos de azúcar. Cuando ya viuda pasaba unos días en nuestra casa de Elda, recuerdo que salía corriendo a la calle al oír al heladero anunciar: *¡Agua de sevá! ¡A la rica agua de sevá!* pues decía que el agua de cebada le sentaba muy bien y le quitaba "la diarrera".

También recuerdo lo valiente que era, al punto de atreverse a que yo la llevase en la ya vieja bicicleta de mi padre que me enviaron a Elda a principios de mi adolescencia desde el Mañán (pues sabéis que a mi padre desapareció en el Frente de Extremadura). Salimos de Elda hacia "El Chorrillo" que está situado entre Elda y Sax, donde, desde el Mañán se fue a vivir su hija Humildad; el caso es que al atravesar el río Vinalopó a la altura del Chopo (justamente al lado del Poblet donde tuvo la sede el último gobierno de La República), se rompió el manillar de la "bici" y menos mal que mi abuela cayó de pie, pues podía haberse hecho bastante daño.

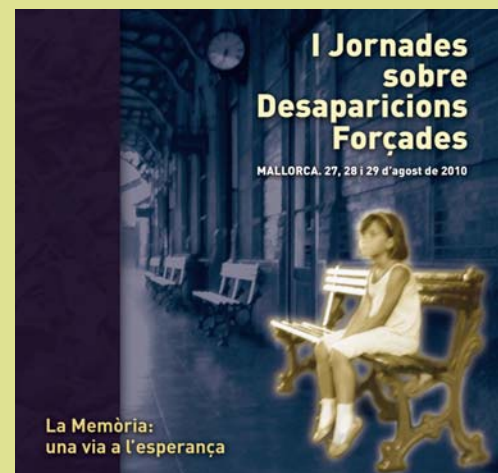
En casa, la recuerdo siempre rezando el Rosario y las Letanías de los Santos y rezaba hasta bien avanzada la madrugada y luego, acostumbrada al campo, se levantaba con las primeras luces del nuevo día. Lo cierto es que yo me desvelaba bastante y le cogí cierta "tirria". También recuerdo cuando en Monóvar, me llevaba a casa de mi tutor (El Señoret Ricardo, creo que de apellido también era Rico, aparte de su fortuna familiar) a presentarme, toda llorrosa, diciendo "Mire, aquest és el fill del meu Jesuset "el que me varen matà en la garra" y venga llores y más llores; yo sólo tenía ganas de escapar de aquel lugar tan tétrico.

Bueno, pues por hoy ya está bien de contar penas, queridos amigos y amigas. **¡Hasta el próximo capítulo! ■**

De llibres...

Ja tenim en el carrer el llibre amb totes les ponències, testimonis i conferències que impartiren els diferents representants de les associacions de memòria històrica d'arreu de l'estat, que participaren durant els tres dies que celebrarem les I Jornades sobre Desaparicions Forçades a l'agost de 2010. Així com les cròniques de les rutes de la memòria als llocs de repressió i desembarcament republicà d'en Bayo, il·lustrades amb nombroses fotografies i completades amb capítols històrics que ubiquen perfectament el paisatge de la memòria que tant ens va impressionar. Un interessant recull que mostra tot el camí recorregut i que encara ens manca per fer en la memòria històrica. Si estau interessats en la seva adquisició enviau-nos un correu-e a tempsdelamemoria@gmail.com.

120 pàg. Color i blanc/negre. Format 21x21 cm. Preu: 8 € + 2 € (per despesa de correus). El recaptat s'invertirà en els projectes de l'associació.



Assistència psicològica

Memòria de Mallorca posa a l'abast de totes les víctimes de la repressió franquista, així com els seus familiars, el seu servei de suport i consulta psicològica.

Concertar cita prèvia als telèfons
971 75 38 95 o 609 123 828
(M^a Àngels Recio García)